

Mając na uwadze powyższe wolno sądzić, iż prezentowana dysertacja może wnieść istotny wkład do dyskursu tak społecznego, jak i naukowego na temat roli i zadań przedstawicieli stanu duchownego w procesie szeroko rozumianego podnoszenia i umacniania polskich wartości, zarówno kulturowych i moralnych, jak też społeczno-politycznych. Wypada mieć też nadzieję, iż praca niniejsza, mimo niedoskonałości, stanowi swego rodzaju zwięzłe streszczenie czynu tych spośród rodaków, którzy będąc oddanymi na służbę Bogu, w równym co Jemu stopniu, służyli także sprawie ukochanego narodu i ojczyzny. Jest bowiem obowiązkiem współczesnych znać prawdziwe dzieje swego kraju, by tym skuteczniej móc pielęgnować narodową tożsamość oraz bronić dobrego imienia Polski na arenie międzynarodowej.

Treść pracy:

I. Uwarunkowania aktywności kaznodziejskiej. 1. Sytuacja ziem polskich na przełomie stuleci. 2. Rodowody twórczości i sylwetki oratorów. 3. Charakterystyka przepowiadania. **II. Narodowe implikacje sfery religijno-kościelnej.** 1. Polska przedmurzem chrześcijaństwa 2. Maryja – Królowa Polski. 3. Narodowy charakter polskiej religijności. 4. Realizacja urzędu prymasa. **III. Patriotyczno-narodowa interpretacja dziejów Polski.** 1. Przyczyny utraty suwerenności. 2. Ocena zrywów narodowych. 3. Wzorce osobowe. 4. Rola wieszczów narodowych i pisarzy. **IV. Promowanie polskiej kultury i tradycji.** 1. Popularyzacja literatury polskiej. 2. Rodzina i wychowanie. 3. Ideał społecznika. 4. Propagowanie polskiego przemysłu i handlu. **V. Zagrożenia polskości i katolicyzmu.** 1. Zróżnicowanie konfesyjne. 2. Pluralizm narodowościowy. 3. Prądy lewicowo-liberalne.

Andrzej Tomasiak

Marek K r a w i e c, *Działalność duchowieństwa w Towarzystwach naukowych w Galicji w XIX i XX wieku*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec (Uniwersytet Rzeszowski), o. dr hab. Roland Prejs OFMCap, prof. KUL (KUL JP II).

W historiografii polskiej powszechnie podkreśla się doniosłą rolę galicyjskich ośrodków naukowych dla rozwoju nauki polskiej i ich znaczenie w pielęgnowaniu tożsamości narodowej w okresie przeszło wiekowego niebytu Polski na mapie Europy i w świadomości ościennych narodów.

Zdobycze Wiosny Ludów i otrzymanie przez Galicję autonomii przyczyniły się do rozwoju nauki polskiej i umożliwiły powstanie licznych towarzystw naukowych,

prasy specjalistycznej i katolickiej. Warto podkreślić, że w XIX w. na ziemiach polskich jedynie w Krakowie i we Lwowie działały wyższe uczelnie z polskim językiem wykładowym, a uczeni z Galicji czynnie uczestniczyli w dziele budowania struktury organizacyjnej nauki polskiej. Ponadto, w pewnych dziedzinach galicyjskie towarzystwa naukowe objęły swym zasięgiem cały obszar ziem polskich, zyskując uznanie międzynarodowe. Nie byłoby jednak dorobku galicyjskich towarzystw naukowych, gdyby nie osobiste zaangażowanie i niezłomna aktywność ich członków, w tym także licznej grupy duchownych. Stąd też głównym przedmiotem zainteresowań badawczych prezentowanej pracy są formy zaangażowania duchowieństwa w towarzystwach naukowych w Galicji w XIX i XX w., obejmujące ramy czasowe 1815-1939. Za punkt wyjścia przyjęto rok 1815, wtedy bowiem powstało Towarzystwo Naukowe Krakowskie, natomiast górną cezurę stanowi rok 1939 i wybuch II wojny światowej, która położyła kres działalności wielu galicyjskich towarzystw, szczególnie tych z siedzibą we Lwowie.

Terminu *Galicja* używano jako potoczne określenie obszaru ziem Rzeczypospolitej zagarniętego przez Austrię w 1772 r. Oficjalnie zabór ten nosił nazwę Królestwa Galicji i Lodomerii i obejmował województwo ruskie z ziemią chełmską, bełskie, część podlaskiego oraz prawobrzeżne części województw krakowskiego i sandomierskiego. Począwszy od 1795 r. ziemie polskie, wchłonięte przez Austrię w trakcie trzeciego rozbioru Polski, zaczęto nazywać *Nową Galicją*. Powierzchnia Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Księstwem Krakowskim i Księstwem Oświęcimskim wynosiła 78 000 km². W roku 1880 Galicję zamieszkiwało 6 000 000 ludności z tendencją wzrostową, a w 1900 roku przekroczyła 7 300 000 osób. 45,9% ludności stanowili katolicy, 45% unicy, 7,1% mniejszość wyznania mojżeszowego i 1,6% pozostałe wyznania. Pod względem etnicznym przykładowo w roku 1882 Polacy stanowili 45% populacji, 41% Rusini, 11% Żydzi i 3% Niemcy, z czego 81% ogółu ludności stanowili chłopci. Pomimo zakończenia działań wojennych kształtowanie się wschodnich granic trwało aż do roku 1923 i towarzyszyły temu wewnętrzne tarcia poszczególnych grup etnicznych oraz międzynarodowe pertraktacje zakończone ostatecznie decyzją Rady Ambasadorów z 15 marca o przynależności Wschodniej Galicji i Wileńszczyzny do Polski. Nazwa *Galicja* nie zniknęła jednak z potocznego języka i z świadomości jej mieszkańców – szczególnie w odniesieniu do sytuacji ekonomicznej tych terenów – zwanej biedą galicyjską, której skutkiem była kolejna fala emigracyjna do Francji, Kanady i Stanów Zjednoczonych. Również charakter galicyjskich towarzystw naukowych po 1918 r. nie uległ radykalnemu przeobrażeniu i stanowił kontynuację wcześniejszego dorobku aż do wybuchu II wojny światowej.

W prezentowanej dysertacji uwzględniono trzydzieści siedem towarzystw naukowych, w strukturach których udało się potwierdzić obecność i zaangażowanie osób duchownych. Należy przy tym dodać, iż o zaliczeniu do grupy towarzystw naukowych decydowało spełnienie jednego z trzech warunków: uwzględnienie terminu „naukowy” w nazwie towarzystwa bądź określenie, w odpowiednich paragrafach statutu, naukowego charakteru towarzystwa lub też prowadzenie działalności naukowej, której zakres został statutowo wyznaczony.

Zasadniczym celem prezentowanej pracy jest próba potwierdzenia udziału duchowieństwa w towarzystwach naukowych, przedstawienia całokształtu działalności

w strukturach tych organizacji, jego wkładu w rozwój nauki polskiej oraz form potencjału twórczego. Wykaz towarzystw, w których działalność zaangażowali się duchowni, sporządzono na podstawie konfrontacji *Słownika polskich towarzystw naukowych* i materiału źródłowego zgromadzonego w archiwach. Podstawę niniejszej pracy, w kontekście braku jakichkolwiek opracowań na temat aktywności polskiego duchowieństwa w galicyjskich towarzystwach naukowych, stanowią dokumenty i materiały źródłowe dostępne na terenie kraju. Dlatego poszukiwaniami archiwalnymi objęto zasoby Archiwum Państwowego w Krakowie, Archiwum Miasta Krakowa, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Archiwum Państwowego w Przemyślu, Archiwum Archidiecezjalnego w Przemyślu oraz Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Poza tym zbiory Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biblioteki Ossolineum we Wrocławiu, Muzeum Okręgowego w Rzeszowie i Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem.

Odnalezione archiwalia to w większości statuty towarzystw i ich nowelizacje, wykazy członków, część sprawozdań rocznych, księgi kasowe oraz zawiadomienia do władz starostwa i policji o zawiązaniu towarzystwa lub o jego składzie.

W trakcie prowadzenia kwerendy natrafiono na przeszkody natury formalnej w dotarciu do archiwaliów towarzystw lwowskich zdeponowanych w Lwowskim Archiwum Obwodowym. W związku z zaistniałą sytuacją uwagę skierowano na Bibliotekę Zakładu Narodowego Ossolińskich we Wrocławiu ufając, iż będzie możliwe zapalenie powstałej luki w gromadzonych materiałach źródłowych. Pomimo prowadzenia rzetelnych i długotrwałych poszukiwań nie odnaleziono archiwaliów towarzystw, które spodziewano się pozyskać, sugerując się powszechnym przekonaniem, iż wskutek przeniesienia zbioru Biblioteki Ossolińskich ze Lwowa uchroniono przed rozproszeniem zbiory biblioteczne i archiwalia lwowskich organizacji i instytucji o charakterze naukowym. Pośród zdeponowanych w Bibliotece dokumentów znajdują się sprawozdania zarządu Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie, archiwalia Towarzystwa Naukowego we Lwowie oraz nieliczne materiały dotyczące działalności kilku towarzystw upowszechniających naukę.

Podstawą do rekonstrukcji dziejów i prowadzonej działalności towarzystw, szczególnie tych, których archiwa uległy rozproszeniu, okazały się źródła drukowane w formie statutów i sprawozdań. To pozwoliło na poznanie struktur i przybliżenie zadań oraz celów, jakie stawiały sobie te organizacje, skompletowanie listy członków, tudzież informacji dotyczących władz towarzystwa. Obraz zaś dorobku naukowego towarzystw, a także twórczego zaangażowania ich członków dostarczają organy towarzystw oraz prasa specjalistyczna (95 tytułów), na łamach której ukazywały się prace naukowe powstałe w ramach prowadzonych badań, oraz liczne artykuły stanowiące niekiedy pogłębienie danej problematyki oraz świadczące o znacznym potencjale twórczym członków.

Biorąc pod uwagę potrzeby badań nad tytułowym problemem, sformułowano następujące pytania, określające zasadniczą problematykę pracy: Jaką rolę pełnili duchowni w strukturach towarzystw naukowych, w życiu Kościoła i oświaty w Ga-

licji? Czy swoją pracą wpływali na kształtowanie poglądów społeczeństwa? Jakie propagowali formy działalności?

Podjęmując analizę problematyki zaangażowania duchowieństwa w towarzystwach naukowych Galicji dążono do zrekonstruowania ich dziejów i ewolucji na tle zachodzących przeobrażeń społecznych, politycznych, oświatowych i kulturalnych. Stąd też głównym zamiarem niniejszej pracy, na miarę zachowanych źródeł i możliwości, jest wypełnienie luki w dotychczasowej historiografii dotyczącej zaangażowania osób duchownych w działalności towarzystw naukowych oraz potwierdzenie ich wpływu na kształt i rozwój nauki polskiej przełomu wieków. Z jednej strony dążono więc w procesie badawczym do odtworzenia w miarę posiadanych źródeł, modelu organizacyjnego towarzystw, a z drugiej – do wyeksponowania wybranych form aktywności księży na wielu odcinkach funkcjonowania badanych towarzystw.

Zapewne dzieje nauki polskiej w XIX i na początku XX w. pozostaną tak długo niekompletne, dopóki nie weźmie się pod uwagę wkładu w jej rozwój duchowieństwa, a szczególnie duchowieństwa katolickiego. Dzięki ogromnemu zaangażowaniu szerokiej rzeszy uczonych polskich, w tym także wielu duchownych, zrzeszonych w towarzystwach naukowych, zapełniono lukę w historiografii nauki polskiej spowodowaną latami ucisku i polityką wynarodowienia ze strony zaborcy. Świadomość duchowieństwa odnośnie do wartości nauki i słowa drukowanego stała się motorem postępu a zarazem nośnikiem wartości narodowych i religijnych. Towarzyszący temu rozwój prasy specjalistycznej, regionalnej i katolickiej, której często założycielami byli duchowni, przyczynił się znacznie w dotarciu do szerokich warstw społeczeństwa, służąc umacnianiu postaw patriotycznych i religijnych.

Podkreślić należy, iż głównie dzięki zaangażowaniu duchowieństwa rozwój nauki nastąpił również na prowincji, m.in. w Tarnowie, Rzeszowie, Przemyślu i w innych mniejszych ośrodkach, gdzie często inicjatorami towarzystw byli księża prowadzący badania dziejów regionu, etnografii, przyrody oraz szerzący oświatę wśród najuboższych poprzez zakładanie szkół i czytelni ludowych.

Na podstawie zgromadzonego materiału możliwe było potwierdzenie członkostwa 2129 duchownych w 37 towarzystwach naukowych działających w Galicji, zarówno tych *stricte* naukowych, jak również upowszechniających naukę. Autor nie wyklucza jednak, iż możliwe jest potwierdzenie zaangażowania duchowieństwa również w innych towarzystwach. Jednakże w trakcie prowadzonej kwerendy, obejmującej także towarzystwa medyczne, prawnicze, ogrodnicze i techniczne działające w Galicji, nie natrafiono na nazwiska duchownych. Czasem dotarcie do list członków nie było możliwe ze względu na rozproszenie archiwaliów lub ich całkowite zniszczenie w trakcie działań wojennych.

Pośród licznego grona członków towarzystw 11 duchownych było inicjatorami i założycielami towarzystw lub ich lokalnych oddziałów, 9 księży pełniło funkcje prezesów, 15 zastępców prezesów, 4 sekretarzy zarządu głównego, 3 skarbników, 8 pełniło funkcje przewodniczących wydziałów i komisji, a 106 było członkami zarządu i przewodniczącymi oddziałów zamiejscowych.

Namacalnym śladem działalności duchowieństwa jest znaczny dorobek naukowy, pozostawiony w formie obszernych prac i artykułów drukowanych zarówno na łamach organów towarzystw, jak również w czasopismach specjalistycznych, katolic-

kich i regionalnych. Ze względu na obszerność nie było możliwe zaprezentowanie go w całości, dlatego przedstawiony materiał z dziedziny historii, filozofii, filologii, teologii, geografii, fizyki i przyrody dotyczy wybranej grupy 61 księży, którzy wykazywali się największym potencjałem twórczym i pozostawili najliczniejsze publikacje.

Najobszerniejszy dorobek stanowią publikacje o charakterze historycznym, dotyczące historii Polski, historii Kościoła, biografii i hagiografii, historii sztuki, archiwistyki oraz etnografii. Publikacje o charakterze filologicznym to głównie przekłady i analizy językowe tekstów biblijnych, opracowania do nauki języków obcych, studium nazw geograficznych, m.in. autorstwa ks. Stanisława Kozierowskiego, ale także utwory literackie, głównie autorstwa ks. Władysława Chotkowskiego i ks. Bronisława Markiewicza. Znaczny dorobek naukowy obejmuje również filozofię, głównie dzięki wybitnym przedstawicielom tej dziedziny, m.in. ks. Konstantemu Michalskiemu, ks. Kazimierzowi Waisowi, który wraz z ks. Franciszkiem Gabryłem i ks. Stefanem Pawlickim był przedstawicielem ruchu neoscholastycznego na ziemiach polskich. Publikacje o tematyce filozoficznej obejmują głównie tematykę filozofii chrześcijańskiej, tomistycznej oraz historii filozofii. Kolejny blok stanowią prace dotyczące dydaktyki i katechezy, zarówno autorstwa teoretyków wychowania, m.in. ks. Walentego Gadowskiego, jak również wybitnych wychowawców, jak ks. B. Markiewicz. Są to podręczniki do nauczania katechezy, egzorty dla szkół, ale również artykuły poruszające problematykę wychowania młodzieży i zagrożeń wynikających z uzależnień i wpływu nowych ideologii. Liczny zbiór stanowią również publikacje z zakresu prawa kanonicznego. Ich główne zagadnienia to teoria prawa, dzieje ustawodawstwa, sakramenty święte oraz prawo rodzinne i spadkowe. Teologia pastoralna obejmuje zarówno dorobek naukowy wykładowców teologii, jak również duszpasterzy pełniących posługę w bractwach, różnych organizacjach i wśród chorych oraz listy pasterskie biskupów, m.in. bpa Józefa Sebastiana Pelczara, bpa Karola Fischera, abpa Józefa Teodorowicza, którzy z racji posługi duszpasterskiej zwracali się w nich do wiernych w kwestiach zarówno teologicznych, jak i społecznych.

Ostatni zbiór stanowią publikacje dotyczące zagadnień m.in. z zakresu muzykologii, antropologii, fizjografii, matematyki i fizyki. Świadczą one o szerokim spektrum zainteresowań duchownych i ich wkładu w rozwój poszczególnych dziedzin nauki.

Odrębną grupę stanowią prace i publikacje będące niejednokrotnie kontynuacją pracy badawczej prowadzonej w towarzystwach naukowych, ale opublikowane na łamach prasy specjalistycznej i katolickiej oraz publikacje powstałe w wyniku działalności popularyzatorskiej i oświatowej bądź z racji posługi duszpasterskiej, piastowanych urzędów i stanowisk w strukturach kościelnych, państwowych i akademickich. Podkreśla się również znaczenie prasy specjalistycznej, regionalnej i katolickiej, z uwzględnieniem wkładu duchowieństwa w jej rozwój poprzez zaangażowanie w redakcji czasopism, inicjowanie nowych tytułów i propagowanie w nich wartości chrześcijańskich oraz pielęgnowanie tożsamości narodowej. Sporo miejsca poświęcono również aktywności oratorskiej, która przetrwała w formie opublikowanych kazań, mów i odczytów. Ze względu na znaczną ilość zgromadzonego materiału charakterystykę kazań przedstawiono w blokach tematycznych. Są to kazania:

patriotyczne, wielkopostne, na niedziele w ciągu roku, okolicznościowe i przygodne. Natomiast wystąpienia publiczne mają charakter mów żałobnych, politycznych, patriotycznych, okolicznościowych oraz inauguracyjnych wygłaszanych z racji pełnienia godności akademickich i w strukturach towarzystw. Podkreślić należy, iż wielu duchownych – członków towarzystw naukowych – nie pozostawiło żadnego dorobku naukowego, a swoje członkostwo ograniczało do uiszczenia rocznej składki członkowskiej, korzystając przy tym z zasobów bibliotecznych towarzystwa, badań naukowych oraz otrzymując jego organ. Inna grupa księży poprzez swój udział w towarzystwie wspomagała jego działania mające na celu upowszechnianie nauki. Przekazywali na ten cel swoje księgozbiory, dokonywali zapisów lub fundowali stypendia dla ubogiej młodzieży. Jeszcze inni, będąc członkami towarzystw, podnosili swoje kwalifikacje poprzez udział w różnego rodzaju odczytach, wykładach i kursach doszkalających.

Prezentowana praca jest zaledwie przekrojem różnorodnej aktywności naukowej duchowieństwa i stanowić może inspirację do dalszych badań i pogłębienia zarysowanej problematyki. Jej głównym zadaniem jest udowodnienie, potwierdzenie i podkreślenie znaczenia udziału duchowieństwa w rozwoju kultury, nauki w ramach jego członkostwa w towarzystwach naukowych.

Przedstawiony obraz duchowieństwa przeczy jednocześnie powszechnemu postrzeganiu duchowieństwa z przełomu wieku XIX i XX jedynie przez pryzmat jego działalności duszpasterskiej oraz zachowawczej postawy w stosunku do świata nauki i rozwoju. Przedstawia szerokie spektrum działalności duchowieństwa na wielu płaszczyznach życia religijnego, naukowego i politycznego. Kreśli postać duchownego światłego, świadomego wartości słowa, dbającego o jego jakość, podejmującego racjonalną polemikę z nowymi prądami i ideologiami oraz będącego drogowskazem i autorytetem dla szerokich kręgów społeczeństwa oraz dla wąskiego świata nauki.

Treść pracy:

I. Powstanie i typologia towarzystw. 1. Okoliczności powstania. 2. Zróżnicowanie towarzystw. 3. Struktura towarzystw. **II. Księża w zarządzie i strukturach.** 1. Funkcje kierownicze – obowiązki i uprawnienia. 2. Członkostwo. **III. Agendy towarzystw.** 1. Archiwa. 2. Muzea. 3. Biblioteki. 4. Agendy informacyjne. **IV. Działalność naukowa.** 1. Historia. 2. Filologia. 3. Filozofia. 4. Dydaktyka. 5. Prawo kanoniczne. Teologia pastoralna. Inne dziedziny nauki. **V. Aktywność popularyzacyjna i oświatowa.** 1. Publicystyka. 2. Kazania. Mowy i odczyty. **Aneksy.**

Marek Krawiec